

Regionalt serviceprogram för Jönköpings län 2023–2030

Sammanfattning

Det Regionala serviceprogrammet har tagits fram av Regional utveckling i Region Jönköpings län. Programmet ska lägga en grund för hur stöden till kommersiell service ska hanteras och prioriteras och även bidra till samverkan mellan nationella, regionala och lokala aktörer som verkar för en tillgänglighet till kommersiell service på landsbygden. Kommersiell service innebär tillgång till dagligvaror, drivmedel och service som paket-, apoteks- och betaltjänstombud.

Programmet har diskuterats med och varit på remiss till länets kommuner och till Länsstyrelsen i Jönköpings län.

I länet finns idag 36 butiker som är den sista/enda butiken på sin ort. Serviceprogrammets övergripande mål är att tillgängligheten till kommersiell service bevaras, om behovet finns kvar på platsen, och att servicen utvecklas.

Omslagsbilden visar Kåhres Livs & Bensin, Gripenberg i Tranås kommun.

Innehåll

Sammanfattning	2
Inledning	4
Avgränsning	4
Målgrupp	4
1. Begrepp, bakgrund och statistik	4
Dagligvaror.....	5
Drivmedelsstationer	9
Apoteksombud.....	9
Post- och paketservice.....	9
Betaltjänster	10
2. Förhållande till andra strategier	12
3. Erfarenheter från tidigare programperioder samt möjligheter och utmaningar inför framtiden	12
Butiker	13
Drivmedelsstationer	13
Apoteksombud.....	14
Post- och paketservice.....	14
Betaltjänster	14
4. Hållbarhet	14
Hållbarhetsperspektivet	15
Ekonomisk hållbarhet	15
Social hållbarhet	15
Ekologisk hållbarhet	15
Målkonflikter	15
5. Ansats och strategi för framtiden	16
6. Bidragsstruktur – regler	17
Hemsändningsbidrag	17
Särskilt driftsstöd	18
Servicebidrag.....	18
Investeringsbidrag.....	18
7. Behovsbild	18
Pandemins effekter	18
8. Aktörer – samverkan – totala resurser	19
9. Effektmål 2030	19
10. Prioriteringar och uppföljning	20
Möjliga geografiska prioriteringar	20
Uppföljning	21
Källor	22

Inledning

Alla landets regioner har fått ett erbjudande från regeringen att skriva ett nytt regionalt serviceprogram. Syftet med det här regionala serviceprogrammet är att se till att tillgängligheten till kommersiell service i länet inte försämras fram till 2030.

Det serviceprogram som redan finns för Jönköpings län är skrivet av länsstyrelsen men ansvaret ligger sedan regionbildningen hos Region Jönköpings län. Det gällande programmet är förlängt till och med 2022.

Serviceprogram lägger grunden för hur stöden till kommersiell service ska användas. Det ska också bidra till samverkan mellan nationella, regionala och lokala aktörer som verkar för en god tillgänglighet till kommersiell service. I Region Jönköpings län är det nämnden för arbetsmarknad, näringsliv och attraktivitet som antar programmet.

Programmet har gått på remiss till länets kommuner och andra berörda och flera av de ändringar som har förslagits har gjorts i programmet.

Avgränsning

Det är många aspekter som påverkar hur den kommersiella servicen fungerar på landsbygden och hur det överhuvudtaget fungerar att leva där. I detta program har vi av resursskäl till exempel inte tittat på betydelsen av kollektivtrafik, transporter, mobiltäckning, elförsörjning, bredband eller offentlig service även om dessa frågor har stor betydelse.

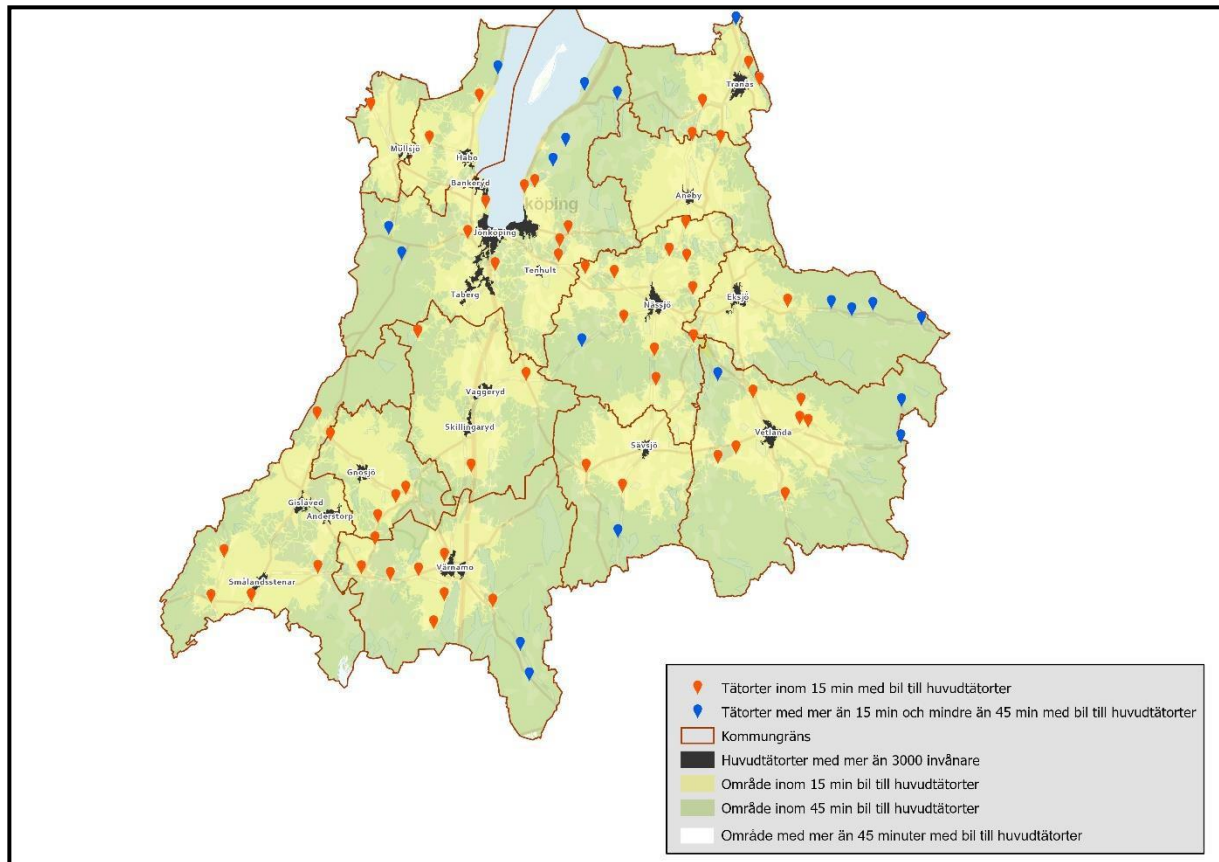
Målgrupp

Primär målgrupp för programmet är beslutsfattare och tjänstepersoner inom Regional utveckling i Region Jönköpings län, i länets kommuner, på Länsstyrelsen i Jönköpings län och på Tillväxtverket. Sekundär målgrupp är handlare och andra som behöver söka stöd för kommersiell service på landsbygd.

1. Begrepp, bakgrund och statistik

Vad som definieras som landsbygd kan variera. I detta serviceprogram betyder landsbygd de platser och områden som har längre avstånd till kommersiell service. Vilka områden som räknas som landsbygd handlar alltså om avstånd till service och större orter. Nedanstående karta visar bara Jönköpings län, vilket innebär att den som bor nära länsgränsen kan ha närmare till service i ett annat län. Tätorterna på kartan är de som har mer än 200 invånare.

Vad är landsbygd?

Som kartan visar är det i stort sett bara Visingsö som har mer än 45 minuter med bil till en huvudtätort.¹ Som kommersiell service räknas tillgång till: dagligvaror, drivmedel och service som paket-, apoteks- och betaltjänstombud. Samtliga dessa områden genomgår förändringar på olika sätt.

Dagligvaror

I landet som helhet har det skett en marginell ökning av butiker för dagligvaror de senaste åren men de flesta har öppnat i tätorter där det redan finns butiker av samma slag. Sedan mitten av 1990-talet har nästan 30 procent av dagligvarubutikerna i landet lagts ner. Det är främst stormarknader som har ökat i landet.² 2010 fanns 164 butiker i Jönköpings län och 2020 var det 180³.

I Jönköpings län finns i dagsläget 36 butiker⁴ som är den sista eller enda butiken på sin ort. Den siffran har inte ändrats mycket under de senaste åren. Detta är butiker som har ett mångsidigt utbud av dagligvaror, vilket enligt Tillväxtverket innebär minst 1000 artiklar, varav varugrupperna mejeri, charkvaror, ägg, färskt bröd, frukt och grönsaker bör finnas.

¹ Pupos servicenanalys

² Tillväxtverket, Tillgänglighet till kommersiell och offentlig service 2021, Rapport 0369.

³ „?_“

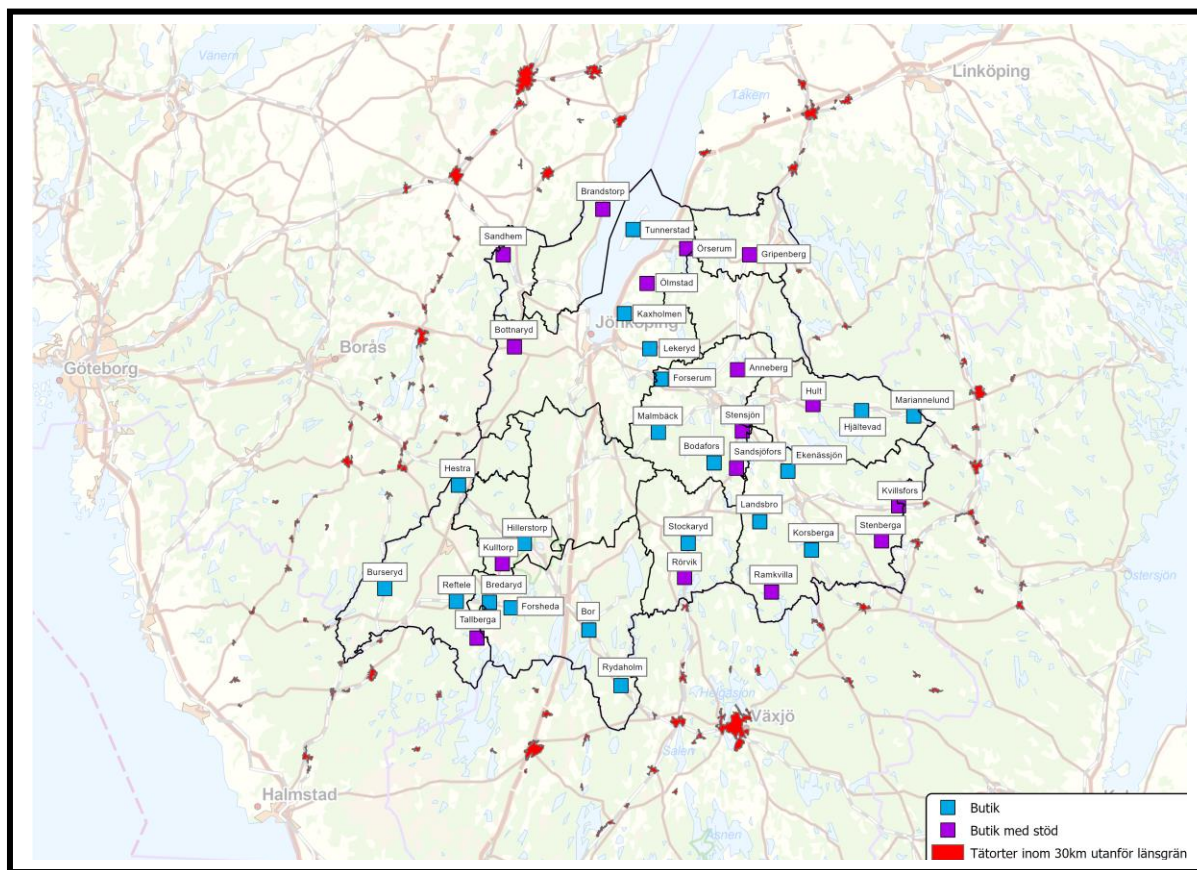
⁴ Pupos serviceanalys.

Förändringar de senaste åren beror främst på att någon butik minskat sitt utbud och mer blivit en servicebutik. Dock har en butik lagts ner hösten 2022. Butikerna i länet är av varierande storlek och skiljer sig åt mycket när det gäller omsättningssiffror.

Många av butikerna har olika typer av service förutom dagligvaruförsäljning som till exempel paketservice eller så är man apoteksombud. Vissa har ett litet café i butiken och många har spelservice. Det innebär att butiken ofta också fyller en social funktion för sin bygd.

Butikerna kan också ha en roll att spela när det gäller besöksnäringen, ibland erbjuder man tryckt eller digital information om bygden eller säljer till exempel fiskekort.

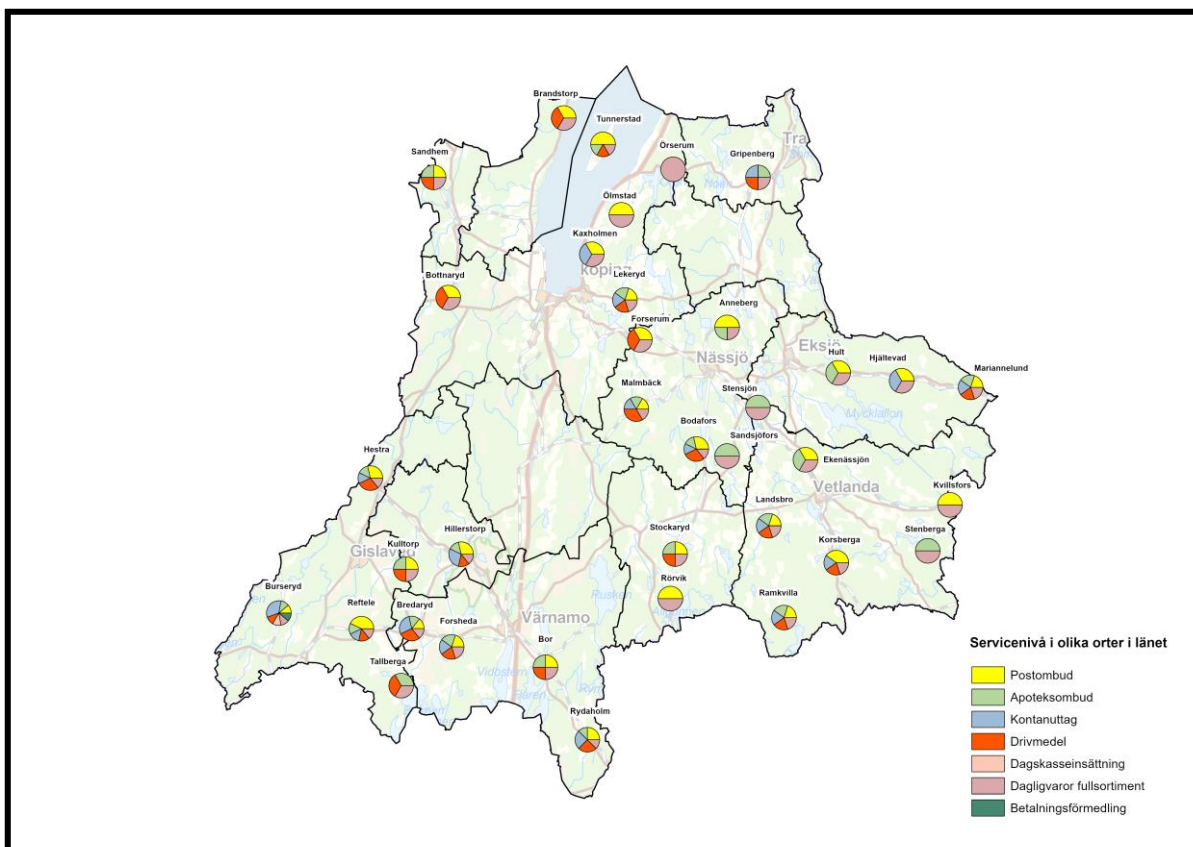
Kartan visar vilka orter som har en enda butik och vilka av dessa som får driftstöd

Fördelning per kommun av antal butiker som är den sista/enda på orten i Jönköpings län augusti 2022

Aneby kommun	0
Eksjö kommun	3
Gislaveds kommun	4
Gnosjö kommun	2
Habo kommun	1
Jönköpings kommun	6
Mullsjö kommun	1
Nässjö kommun	6
Sävsjö kommun	2
Tranås kommun	1
Vaggeryds kommun	0
Vetlanda kommun	6
Värnamo kommun	4

Kartan visar vilken slags service det finns på varje ort.

Drivmedelsstationer som är obemannade och där det inte finns annan service är inte utsatta.

Enligt Tillväxtverket har det särskilda driftstöd som infördes 2016 haft stor betydelse för att bevara butiker i områden med låg tillgänglighet, vilken baseras på avståndet mellan bostaden

och en servicefunktion. Nedläggningar av butiker har åtminstone tillfälligt stoppats och handlare har fått en mer positiv syn på framtiden, eftersom stödet har varit långsiktigt. I nuläget (nov 2022) råder dock en mindre positiv syn p.g.a. höjda livsmedels- och elpriser.

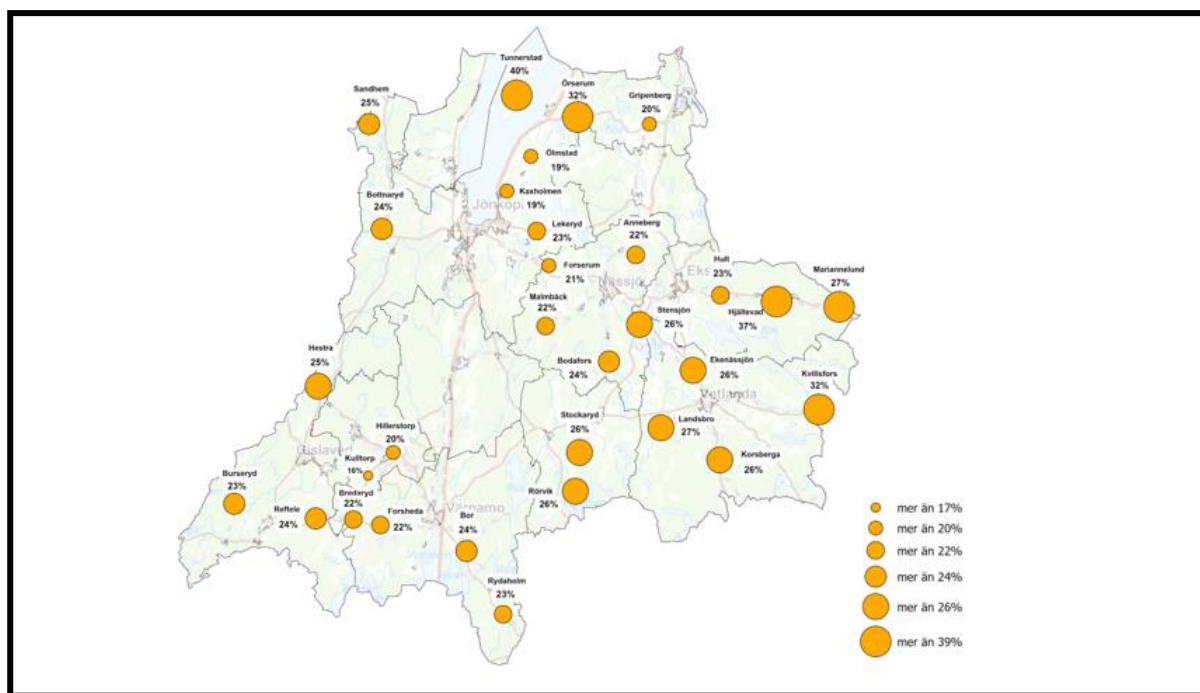
Länet har 16 butiker som får ett särskilt driftstöd, vilket innebär att de uppfyller vissa kriterier när det gäller avstånd till andra butiker, utbud av varor och omsättningssiffror. Nässjö, Vetlanda och Jönköpings kommun har tre butiker vardera av denna typ, övriga kommuner har färre eller inga alls.

Köptrohet, ett begrepp som innebär återvändande/lojala kunder, är viktigt för butikernas överlevnad. Men det är en utmaning för dessa butiker att erbjuda konkurrenskraftiga priser i jämförelse med stormarknader i större orter.

Mycket få, strax över 150 personer, i Jönköpings län har mer än 20 km till närmaste dagligvarubutik.⁵

Tittar man på åldersfördelningen i de mindre tätorterna i länet så är det ganska många orter som har mer än 25 procent av befolkningen som är 65 år och äldre. Den högsta andelen av den åldersgruppen har Tunnerstad på Visingsö där 40 procent är över 65 år. Några andra orter med hög procentandel äldre (över 30 procent) och där man idag har en butik är Hjärtevad i Eksjö kommun, Kvilfsfors i Vetlanda kommun och Örserum i Jönköpings kommun.⁶

Kartan visar andelen i procent av befolkningen över 65 år på orter med butik.

De fem minsta orterna med butik saknas på kartan då de har en befolkning på under 200 personer.

⁵ Pupos Serviceanalys

⁶ SCB

Statistiken kring åldersfördelningen i de mindre tätorterna är viktig. Den ger en stark indikation på kommande utmaningar för butiker i mindre tätorter. Människor över 65 år handlar i större utsträckning lokalt, eftersom många inte längre pendlar till ett arbete på större ort. Med en hög andel äldre kunder riskerar butiken ett minskande kundunderlag i nära framtid.

Drivmedelsstationer

Antalet drivmedelsstationer i landet minskade under början av 2000-talet och många gjordes om till obemannade stationer. Idag är två av tre stationer obemannade⁷. Detta gör att de övriga servicefunktioner som vissa drivmedelsstationer erbjöd har försvunnit från orten.

I Jönköpings län fanns 2016 173 stationer och 2020 fanns 170⁸. Endast några få av länets invånare, cirka 30 personer, har över 20 km till en drivmedelsstation.⁹

Ovanstående uppgifter gäller stationer med konventionella drivmedel. Under åren 2018 till 2020 ökade antalet försäljningsställen för fordonsgas. Antalet laddstationer i landet ökade också och i större utsträckning. Men den ökningen har skett främst i tätbebyggda områden, vilket gör att landsbygden inte har gynnats på samma sätt.¹⁰

Apoteksombud

Antalet apotek har ökat med 52 procent sedan apoteksreformen 2009. Den kraftiga ökningen har dock inte kommit landsbygden till del i särskilt stor utsträckning, eftersom den största delen av ökningen har skett i storstadslänen. Apoteksreformen innebar också att det blev tillåtet med s.k. apoteksombud, där man kan köpa receptfria läkemedel och hämta ut receptbelagda läkemedel. Apoteksombuden har därför en viktig roll som komplement till apotek.

Utmaningen är att antalet apoteksombud minskar i landet och de som finns kvar är oftast i dagligvarubutiker. Försäljningsställen för endast receptfria läkemedel har visserligen ökat, men främst på platser där tillgängligheten redan varit god. Då det ofta är en hög andel äldre på landsbygden är apoteksservicen av stor vikt.

I Jönköpings län har antalet apotek ökat men främst där tillgängligheten redan är hög. Antalet apoteksombud minskar i landet generellt. I Jönköpings län fanns 29 stycken 2011 och 2020 fanns 19 kvar¹¹. Idag finns 23 enligt Pupos serviceanalys. När det gäller apoteksvaror är det fler personer i länet som har mer än 20 km till den servicen, cirka 1500 personer.¹²

Post- och paketservice

I hela landet ökar mängden paket, medan mängden brev minskar. Under 2020 växte e-handeln med 40 procent. Antalet serviceställen för pakethantering har ökat sedan 2018 men varierar stort i landet. Den ersättning som butikerna får för att tillhandahålla denna service upplevs för liten av många. Förutom Postnord levererar även DHL, DB Schenker, UPS och Bring paket och här finns även mindre aktörer.

⁷ Tillväxtverket, Tillgänglighet till kommersiell och offentlig service 2021, rapport 0369

⁸ „”_

⁹ Pupos serviceanalys

¹⁰ Tillväxtverket, Tillgänglighet till kommersiell och offentlig service 2021, rapport 0369

¹¹ Tillväxtverket, Tillgänglighet till kommersiell och offentlig service 2021, rapport 0369

¹² Pupos serviceanalys

På många håll är det ett ökande problem med utrymmesbrist för de serviceställen som finns och med få utlämningsställen. Kostnaderna kan sägas ha flyttats från stora dyra centrala butiksytor till bland annat mindre butiker på landsbygden. Tillgängligheten mäts som avståndet till närmaste ombud oavsett aktör. Ibland kan man som konsument välja utlämningsställe men det är inte alltid möjligt, vilket också skapar problem på landsbygden.¹³

Antalet serviceställen som är paketombud var 196 i Jönköpings län 2018 och har sedan dess ökat till dagens 219, varav vissa bara har paketskåp (paketboxar). Ingen i Jönköpings län har mer än 30 km till ett paketombud och en mycket liten grupp cirka 100 personer har mer än 20 km.¹⁴

På detta område går utvecklingen fort och hänger ihop med den digitala utvecklingen. Fler aktörer än Postnord satsar på paketboxar och den utvecklingen går också fort.

Tillgången till paketservice är ofta viktig för företagen på landsbygden så därför tittar Tillväxtverket även på avståndet för arbetsställen till paketombud. Den absoluta majoriteten av arbetsställen i Jönköpings län har max 20 minuters bilresa för att hämta paket.¹⁵

Karins lanthandel i Kulltorp, Gnosjö kommun

Betaltjänster

Begreppet betaltjänster innebär i detta sammanhang möjligheter att ta ut kontanter samt möjlighet till betalningsförmedling över disk och dagskassehantering. Serviceställen för detta minskar och minskning är störst där det redan är låg tillgänglighet.

¹³ Tillväxtverket, Tillgänglighet till kommersiell och offentlig service 2021, rapport 0369

¹⁴ Pupos serviceanalys

¹⁵ Tillväxtverket, Tillgänglighet till kommersiell och offentlig service 2021, rapport 0369

Länsstyrelserna har i uppdrag att bevaka frågan och rapporterar varje år om dess utveckling i landet. Här finns också en koppling till länsstyrelsernas arbete som samordnare för kris och beredskap. Kontanthantering har också aktualiserats i samband med rekommendationen från Myndigheten för samhällsskydd och beredskap att alla ska ha kontanter hemma för krissituationer, samtidigt blir det svårare att kunna använda kontanter.

I Jönköpings län har tillgången till platser för dagskassainsättning minskat sedan föregående år, och även antalet platser för kontantuttag har minskat och betalningsförmedling med kontanter har i stort sett försvunnit.

Aneby kommun har inget bankkontor längre. Vissa bankkontor är bara öppna för företagskunder och inte för privatpersoner. Gällande kontantuttag har 1300 personer i länet mer än 20 km till sådan service.¹⁶

Kontanthantering i landet har minskat. 2010 gjordes 40 procent av betalningarna i handeln med kontanter och 2020 hade det sjunkit till 9 procent. Pandemin har påskyndat den utvecklingen. Kort och faktura är fortfarande de vanligaste betalsätten för e-handel men Swish ökar och hade åtta miljoner användare 2020.¹⁷

Sverige är snabbare med att ta till sig nya elektroniska betalningsmedel än andra länder. Det gör att besökare från andra länder fortfarande ofta vill betala med kontanter. Därför är bland annat handel och besöksnäring särskilt beroende av fungerande dagskasservice.

I Jönköpings län finns det 339 stycken arbetsställen som har mer än 20 min bilresa till närmaste serviceställe med dagskassehantering.

Allt fler människor i landet nekas idag att öppna ett betalkonto. Det kan handla om asylsökande eller någon som har betalningsanmärkningar. Lagen om åtgärder mot penningtvätt ställer höga krav på säker identifiering av kunder. Enda möjligheten då är att betala en faktura kontant över disk, vilket medför en avgift på mellan 50 och 200 kr på ett bankkontor.

De som vill eller behöver använda kontanter, och har ett större behov av personlig service idag är oftast äldre, personer med funktionsnedsättningar, asylsökande och nyanlända. Föreningar kan också ha problem med att ta hand om kontanter.

Under senare år har stora förändringar skett på betaltjänstmarknaden. En aktuell förändring, är att företaget ClearOns tjänst Kassagirot avvecklades den 1 september 2022. Kassagirot var en betaltjänstlösning för kontanthantering av räkningsbetalningar, kontoinsättningar, kortuttag och dagskassa. Systemet användes fram till dess av cirka 150 ombud i Sverige och hade 5 ombud i Jönköpings län. Sedan kassgirot avvecklats saknas helt möjlighet i länet att betala räkningar över disk om man saknar bankkonto. Endast två sparbanker i länet tillhandahåller nu tjänsten att betala räkningar med kontanter, och då till sina egna kunder.¹⁸

I dagsläget saknas alternativ som kan ta vid sedan Kassagirot har avvecklats. I början av 2023 kommer en nationell utredning avslutas där statens framtida roll på betaltjänstmarknaden ska föreslås.

¹⁶ Pupos serviceanalys

¹⁷ Tillväxtverket, Tillgänglighet till kommersiell och offentlig service 2021, Rapport 0369

¹⁸ Jönköpings län 2022 årsrapport betaltjänster

Statens framtida roll på betaltjänstmarknaden behöver ses över i och med den snabba digitaliseringen och den minskade användningen av kontanter.

Den största delen av dagligvaruhandeln tar fortfarande emot kontanter. Detta innebär att service kring kontanthantering måste finnas kvar, så länge kontanter är ett lagligt betalningsalternativ.

Sammanfattningsvis kan sägas att få personer i Jönköpings län har idag särskilt långt till service. De mindre orternas tillgång till service har särskilt stor betydelse. Teknikutvecklingen och demografin har och kommer fortsättningsvis att ha stor påverkan på servicefrågorna.

2. Förhållande till andra strategier

Det regionala serviceprogrammet (RSP) är kopplat till den Regionala utvecklingsstrategin (RUS) och till regeringens Nationella strategi för hållbar utveckling i hela landet 2021–2030.

I den Regionala utvecklingsstrategin för Jönköpings län 2020–2035 finns visionen att Jönköpings län ska vara Sveriges mest hållbara, attraktiva och tillgängliga region. I visionen pekas inte landsbygden ut speciellt utan det talas om att alla i hela länet ska ha samma förutsättningar för att leva ett bra liv, oavsett var de bor. Det finns dock specifikt uttalat i delstrategin som handlar om tillgänglighet att regionen ska: ”Skapa en hållbar, attraktiv och innovativ samhälls- och landsbygdsutveckling genom stärkt samverkan i samhällsplaneringen.” I delstrategin som handlar om attraktivitet står det vidare: ”Utveckla attraktiva besöksmål i både stad och landsbygd”. Och i delstrategin om hållbarhet: ”Levande landsbygder och utvecklingen av de gröna näringarna bidrar till ett långsiktigt hållbart samhälle.”

I den Nationella strategin är kommersiell service en utpekad prioritering. Strategin betonar att kommersiell och offentlig service är grundläggande för att det ska vara attraktivt att bo, verka och leva i hela Sverige. Där står också att läsa att stärkt lokal och regional konkurrenskraft är viktig för en hållbar utveckling i alla delar av landet. Samtidig pekar strategin ut utmaningar för attraktiviteten och näringslivets konkurrenskraft på landsbygden, såsom exempelvis höga kostnader för olika former av service. Det finns dock ingen offentlig aktör som har ett samlat ansvar för den kommersiella servicen.

3. Erfarenheter från tidigare programperioder samt möjligheter och utmaningar inför framtiden

Det nu gällande serviceprogrammet i Jönköpings län arbetades fram av Länsstyrelsen 2014 och övertogs av Region Jönköpings län vid regionbildningen 2015. Det har sedan förlängts vid två tillfällen och gäller nu till och med 2022.

Under åren 2016–2020 drev Landsbygdsmentorernas ekonomiska förening ett coaching-projekt för handlare på landsbygden. Projektet erbjöd konsult hjälp för att förbättra lönsamheten. Rådgivningen skedde vid besök i butikerna. Kostnaden för projektet delades mellan Länsstyrelsen i Jönköpings län och Region Jönköpings län. I början av 2020 upphörde

projektet på grund av medelsbrist. Projektet uppskattades av handlarna inte minst för att det byggde på att konsulthjälpen kom till dem, då handlarna ofta har svårt att komma ifrån sina butiker på dagtid. Projektet ledde till förbättringar i flera butiker. Bland annat fick man hjälp med att skriva ansökningar om investeringsstöd och ta in offerter där stöden sedan kunde användas till ombyggnader och utbyte av äldre utrustning.

Det särskilda driftstödet infördes av Tillväxtverket 2016. De första åren var de endast ett fåtal butiker i länet som kunde söka då det enligt kriterierna skulle vara 15 km mellan dagligvarubutikerna för att man skulle kunna få stöd. Avståndet ändrades 2018 till 10 km och då blev det betydligt fler som kunde få driftstöd i Jönköpings län.

Under 2021 fördelade Region Jönköpings län 3,9 miljoner till kommersiell service, främst till driftstöd. Under samma år fördelade Länsstyrelsen 4,3 miljoner i investeringsstöd från Landsbygdsprogrammet. Driftstödet har legat på ungefär samma nivå sedan 2018 och ca 15 butiker har delat på ca 3 miljoner.

De senaste åren har Region Jönköpings län sammankallat ett partnerskap för serviceprogrammet där länets kommuner och Länsstyrelsen är representerade. I den gruppen kommer ofta andra av landsbygdens problem upp som inte direkt har med kommersiell service att göra.

Butiker

Obemannade butiker är både en utmaning och en möjlighet. Under de senaste åren har några obemannade butiker etablerats i länet på platser där det inte tidigare funnits några butiker alls. Där går kunden in med bank-id och skannar själv sina varor i kassan. Personal är bara på plats ibland för att fylla på varor. Dessa butiker har oftast inte ett fullständigt sortiment av dagligvaror och har sällan andra typer av service då dessa ibland kräver personal på plats, som till exempel kan kontrollera legitimation.

Det kan vara väldigt positivt med en obemannad butik på en plats där man inte haft någon alls tidigare, men dessa butiker placeras inte alltid på landsbygden. I Jönköpings kommun finns till exempel en obemannad butik på Torsvik som är ett område med många arbetsplatser i form av stora lager.

En obemannad butik kan också konkurrera ut en vanlig butik i närheten, vilket då kan leda till sämre service i området. Om en obemannad butik kan hålla lägre priser kan den eventuellt konkurrera ut en butik med större utbud och mer service. För närvarande (juli 2022) finns nio obemannade butiker av olika slag och storlek i Jönköpings län. Fler är dessutom på väg att öppna i länet.

Blandformer har utvecklats på en del platser i landet. En sådan butik fungerar som en vanlig under ordinarie öppettider men där man med digitala hjälpmedel kan handla även när personalen har gått hem. Valfungerande bredband och mobiltäckning är av stor vikt i sådana butiker.

Drivmedelsstationer

Den 1 juli 2022 började en ny lag gälla kring drivmedelsstationer. Den innebär att rör utan tillräckligt korrosionsskydd inte får användas under mark för brandfarliga vätskor. Detta kräver en ganska dyr ombyggnation, som inte alla mindre stationer har råd att göra. Det går att få stöd för dessa ombyggnationer för mindre stationer, som inte tillhör de stora kedjorna.

Dessa mindre stationer måste ha minst 15 km till annan station. Dessvärre uppfyller ingen station i Jönköpings län avståndskriteriet och har därmed inte rätt till detta stöd. Dock är det i dagsläget (juli 2022) en station (Nye i Vetlanda kommun) som fått stöd trots att det inte är fullt 15 km till nästa station, eftersom den är viktig för bygden.

Omställningen till fossilfritt påverkar också situationen. Hur kommer människors beteende att förändras när den omställningen är helt genomförd? Laddar man sin bil på hemmaplan behövs inget besök på bränslestationen, så då försvinner möjligheten till merförsäljning för den bemannade stationen. Samtidigt är laddstationer viktigast för besökande på orten och då kan en laddstolpe vara ännu en typ av service som drivmedelsstationen eller butiken tillhandahåller för att locka kunder. Det kan vara särskilt viktigt på den plats där den besökande stannar lite längre. Annars krävs snabbbladdning vilken är en dyr investering för en butik.

För att lösa dessa utmaningar behöver Region Jönköpings län samverka med Länsstyrelsen, som leder arbetet med energi- och klimatmålen. Naturvårdsverket är också en viktig part.

Apoteksombud

Behovet av apoteksombud kommer antagligen att minska när apotekens e-handel utvecklas. Det hänger då också ihop med post och paketservice.

Post- och paketservice

Den ökande e-handeln och utbyggnaden av paketboxar påverkar servicen men fortfarande finns det få paketboxar på landsbygden. Dessutom finns problemet att boxarna inte är aktörsoberoende utan det är bara en paketleverantör som levererar till en viss slags skåp, vilket komplicerar paketleverans från olika företag.

Betaltjänster

Utmaningen här hänger mycket ihop med det digitala utanförskapet men inte bara. Många har av olika anledningar svårt att använda digitala hjälpmedel, men det finns också de som faktiskt inte vill eller inte ännu har tillräcklig vana att använda tjänsterna. Besöksnäringens problem är ofta att utländska turister vill betala kontant och att företagen sedan har långt till någon typ av insättningstjänst.

Digitaliseringen, som är grundläggande för betaltjänster, påverkas också av bredbandsutbyggnaden och mobiltäckning där det fortfarande finns problem på delar av landsbygden. Tillgången till bredband är sämre hos företagen än hos hushållen idag.¹⁹

4. Hållbarhet

Den regionala utvecklingsstrategin poängterar att alla invånare ska ha samma förutsättningar till ett bra liv i hela länet. Hur uppnår man detta bäst när det gäller kommersiell service?

¹⁹ Tillväxtverket, Tillgänglighet till kommersiell och offentlig service 2021, Rapport 0369

Butiker och bemannade drivmedelsstationer fungerar ofta som servicepunkter och är ett nav för olika typer av service. De drivs på olika sätt, några är aktiebolag, andra enskilda firmor eller ekonomiska föreningar mm. Vissa butiker samverkar också med civilsamhället.

Region Jönköpings län vill att de butiker och drivmedelsstationer som finns i vårt län ska överleva och finnas kvar. Dock finns det vissa butiker som har så låg omsättning idag att det är stor risk att de läggs ner när den nuvarande ägaren inte orkar eller vill fortsätta.

Hållbarhetsperspektivet

Service på landsbygden kan påverka alla aspekterna av hållbarhet.

Ekonomisk hållbarhet

Många små butiker har svårt att överleva på landsbygden och kan därför behöva någon form av ekonomiskt stöd. Butiker kan skapa ekonomisk nytta genom att de förser närliggande företag med service. Det finns alltså ett ömsesidigt beroende mellan tillgången till service på landsbygden och ett levande näringsliv på landsbygden.

Kostnaderna för frakt av paket ökar med ökade bränslekostnader och kan ge ännu mer ökade kostnader för de företag och privatpersoner som behöver hämta sitt paket långt bort från hem eller företag.

Social hållbarhet

Butikerna är ofta en mötesplats på orten och bidrar med mycket mer än försäljning av dagligvaror, särskilt när de ofta också har många andra typer av service. Civilsamhället har ibland en koppling till utvecklingen på plats och samverkar då inte sällan med butiken. Att en ort har en butik kan ha en stor inverkan på attraktiviteten av en plats. En butik kan också ha betydelse för säkerheten och tryggheten på en ort.

Tillgänglighet till utbud av olika former av service bidrar till en god krisberedskap för länets medborgare. För den sociala hållbarheten innebär det att man ska kunna leva och verka på en ort både i trygga tider och i kris. Blir det kris behöver det finnas tillgång till vissa typer av service. Ett robust utbud av grundläggande service behöver därför finnas på plats i tider utan kris.

Ekologisk hållbarhet

Hållbarhet och service hänger ihop. Kommersiell service påverkar hållbarheten bara genom att finnas. Regionerna i sin tur kan påverka tillgången till service med olika former av stöd. Stöden inom kommersiell service syftar till att skapa nytta för platsen inte bara för butiken.

Butiker på landsbygden medför ett mindre transportberoende för boende på orten. Men när butikerna läggs ner ökar ofta antalet bilresor för de boende.

Många transporter av paket sker fortfarande med fossildrivna fordon och de många transporterna leder inte till något transportsnålt samhälle. Region Jönköpings län kan påverka omställningen till mer fossilfria drivmedel genom finansiering av projekt inom området.

Målkonflikter

Regionen kan behöva stödja traditionella drivmedelsstationer ännu en period eftersom många på landsbygden är bilberoende och ännu så länge har fossildrivna bilar.

De obemannade butikerna kan vara väldigt bra som en möjlighet på en plats men kan också

vara utestängande för den som inte kan eller vill använda sig av digitala hjälpmedel.

Butiker kan söka stöd för att göra investeringar i en äldre lokal som kanske inte alltid är anpassad för funktionshindrade.

Handlare kanske fortsätter att hålla sin butik igång trots att den inte är lönsam och tar inte ut lön och riskerar personlig konkurs och dålig pension.

Puttes lanthandel i Ramkvilla, Vetlanda kommun

5. Ansats och strategi för framtiden

Hur vill Region Jönköpings län att en hållbar regional kommersiell service ska se ut i framtiden? Vilka strukturer ska påverkas?

Det regionala serviceprogrammet syftar till att säkerställa tillgängligheten till kommersiell service fram till 2030. Men förändringar kan komma att behövas.

Vad skulle kunna gynna utvecklingen?

- Andra öppettider och förändrat utbud.
- Nya butiker på orter som växer befolkningsmässigt.
- Tankställen med laddstolpar och andra fossilfria alternativ samt konventionella drivmedel en tid framöver. Det är bra om småortens butik kan erbjuda detta, för att locka kunder till butiken.

- Digitaliseringen och robust tillgång till bredband och mobiltäckning. Det kan bidra till att det går att handla och hämta paket även när det inte finns personal i butiken.
- Konkurrenskraftiga priser för att kunna konkurrera med större butiker.
- Energisnåla kylar, frysar, belysning med mera.
- Köpa in och sälja närproducerat.

Vad kan hämma utvecklingen?

- Bristande köptrohet hos de närboende. Om butiken ska överleva måste de närboende utnyttja den.
- Svårigheter med ekonomisk lönsamhet, men också bristande engagemang inför förändring.
- Lågt intresse och bristande kunskap kring hållbarhet.
- Omedvetet behov av stärkta kunskaper kring ekonomi och hur man bäst driver en butik.
- Butiker läggs ner, vilket gör att arbetstillfällena förloras eller flyttas.
- Brist på samsyn hos länets kommuner kring hur man ska arbeta med och stödja kommersiell service. Det finns behov av serviceplaner på kommunnivå.
- Ökande livsmedelspriser och elpriser

6. Bidragsstruktur – regler

Samtliga regioner i landet har idag möjlighet att fördela ett antal bidrag inom kommersiell service. De medel som används för detta är så kallade 1:1-medel, statliga medel. När det gäller driftstödet, får regionerna öronmärkta medel till detta. Hur mycket driftstödsmedel en region får att fördela, beror på hur många butiker i länet som lever upp till kriterierna för stödet. För övriga utvecklingsinsatser på landsbygden avsätter regionen delar av de 1:1-medel som man förfogar över. Det är upp till varje region om dessa bidragsformer ska finnas i länet. Nationella regler från Tillväxtverket styr mycket, men beslut om bidragen fattas av Region Jönköpings län.

Hemsändningsbidrag

Hemsändningsbidrag söks av kommunerna. Om kommunen ordnar med hemsändning av dagligvaror till människor på landsbygden och har regler för vilka som kan få hemsändning, kan kommunen få 50 procent av dessa kostnader täckta av Region Jönköpings län. Bidraget betalas ut efter redovisning av kommunen året efter att man har haft utgifterna. Under 2021 använde fyra kommuner i länet denna möjlighet, under 2020 var det fler på grund av pandemin.

Detta stöd är utformat med tanke på kommunens invånare och inte riktat till handlarna. Det finns kommuner som har använt sig av detta, men i så få fall att det blivit så låga belopp att man inte är berättigad till stöd av Region Jönköpings län. Bidraget söks årligen.

Särskilt driftsstöd

Särskilt driftsstöd kan sökas av de butiker på landsbygden som ligger minst 10 km från en annan butik med dagligvaror, har öppet året runt, har minst 1000 artiklar i sitt sortiment och har en årlig omsättning på max 11 miljoner. De stöd som butikerna får bygger på deras omsättning. Stödet är maximerat till 300 000 kr per år. Här avgör handlarna själva vad stödet ska användas till och ingen redovisning krävs för hur man har använt medlen.

Flera butiker i vårt län menar att stödet har stor betydelse. Under 2021 betalades detta stöd ut till 16 butiker på sammanlagt 3,1 miljoner i Jönköpings län och 2022 går stödet till lika många butiker på sammanlagt 2,9 miljoner. Stödet söks årligen i början av året och styrs av nationella regler.

I nuläget (nov 2022) har ingen obemannad butik i Jönköpings län fått stöd eftersom de oftast har ett mindre utbud av artiklar och sällan har andra typer av service.

Servicebidrag

Servicebidrag kan sökas av butiker på landsbygden som har tillfälliga ekonomiska problem. Under 2021 betalades inga bidrag av denna typ ut men under 2022 har tre betalats ut hittills (augusti 2022).

Bidraget får vara högst 250 000 per år och får lämnas för sammanlagt högst tre år. Om butiken också får driftsstöd får inte beloppen tillsammans bli för höga. Bidraget kan sökas löpande.

När det gäller beloppens storlek per butik för driftsstöd och servicebidrag så styrs detta av en nationell förordning.

Investeringsbidrag

Investeringsbidrag kan sökas av butiker på landsbygden för att till exempel bygga om eller till sin butik, byta ut utrustning, byta till energisnålare frysar och belysning, göra digitala satsningar eller förbättra servicen på något sätt. Region Jönköpings läns nämnd för arbetsmarknad, näringsliv och attraktivitet tog beslut i mars 2022 att införa detta stöd och avsatte 3 miljoner för detta. Tidigare har Länsstyrelsen kunnat bevilja medel från Landsbygdsprogrammet som investeringsstöd, men från 2022 finns inga sådana medel längre.

Stödnivån från regionen är 50 procent av kostnaderna med möjlighet till att ge 85 procent. Stödet utbetalas i efterhand när investeringen är gjord. För närvarande (nov 2022) har tre butiker och en drivmedelsstation sökt och beviljats bidrag. Bidraget kan sökas löpande.

Region Jönköpings län ser idag (nov 2022) ingen anledning att ändra något kring de bidrag som man själv kan styra. Investeringsbidraget är nyligen infört och behovet av denna form av bidrag ser ut att öka. Dock kan reglerna för ovanstående bidrag ändras från statens sida.

7. Behovsbild

Den kommersiella servicen är viktig både för privatpersoner och företag. Företagen efterfrågar främst drivmedel, post/paket och dagligvaror, men också mobilnät och bredband. Turistföretagen har behov av betaltjänster och kollektivtrafik. Den service man i länet har längst till är tillgången till kontantuttag och dagskassainsättning, vilket innebär problem inte minst för besöksnäringen. De senaste åren har ett flertal butiker också efterfrågat stöd för investeringar då inte Länsstyrelsens medel har räckt till alla som sökt.

Pandemins effekter

Mer hemarbete under pandemin har gjort att flera butiker på landsbygden har gått bättre under en period, vilket framkom vid en rundringning till butiker under pandemin. De kan då

påverkas mycket av om många väljer att fortsätta arbeta hemma. Vissa butiker som ligger nära turistmål hade istället färre kunder och en lägre omsättning under pandemin.

Den lokala e-handeln av mat ökade också under pandemin. Fler butiker har börjat med e-handel och pandemin skyndade på den utvecklingen. E-handeln av dagligvaror ökade kraftigt under perioden. Den nära fördubblades under 2020. Nätförsäljningen ökade både när det gäller hemleveranser och att kunden själv hämtar upp sina kassar hos butiken efter inköp på nätet.

Att visa lojalitet genom att e-handla lokalt blir fortsatt viktigt. Men för en butik som är liten till ytan kan den ökande e-handeln ge problem när man saknar utrymme för matkassar och paket.²⁰

8. Aktörer – samverkan – totala resurser

Från 2023 kommer allt stöd som rör kommersiell service att administreras av regionerna, vilket gör deras roll tydligare i dessa frågor. Länsstyrelserna behåller dock ansvaret för att bevaka betaltjänster. De har också en ledande roll när det gäller beredskapsfrågor där den lokala servicen är viktig.

Kommunerna har en stor roll inom dessa frågor eftersom de har lokalkännedomen och också utför vissa kontroller och dessutom har planmonopol.

Samhällsföreningar, byalag och liknande organisationer driver ibland frågor om vikten av service på sin ort. Det lokala föreningslivet kan också stödja en butik, inte bara genom att handla där, utan också genom andra typer av samarbete. Ett exempel finns i Värnamo kommun i Gällaryd, där finns ingen butik men där har ett antal föreningar gått samman och startat ett samarbete med en butik i Lammhult. Föreningarna har införskaffat ett släp med kylutrustning och dessutom inrett ett äldre missionshus med kyl och frys. Samhällets invånare beställer mat digitalt från Lammhult och en gång i veckan kör någon från föreningen och hämtar matkassarna i Lammhult och levererar dem till missionshuset. Där kan man sedan hämta sin kasse när det passar.

Näringslivet och servicen på en ort är också ömsesidigt beroende av varandra. På vissa orter som har en större dagbefolkning än nattbefolkning kan butiken då gynnas och påverkas stort om till exempel en industri lägger ner.

Idag finns ett partnerskap för serviceprogrammet där Regional utveckling inom Region Jönköpings län är sammankallande och där representanter från länets kommuner och Länsstyrelsen ingår. Dessa möten vill Region Jönköpings län fortsätta med under den nya programperioden.

9. Effektmål 2030

Årliga handlingsplaner kopplade till serviceprogrammet ska tas fram och specifika mål sättas. Men serviceprogrammets övergripande mål är, att den service som finns idag på landsbygden ska bevaras och utvecklas så länge behovet finns kvar på platsen. Programmet kan behöva

²⁰ Tillväxtverket, Tillgänglighet till kommersiell och offentlig service 2021, rapport 0369

revideras under perioden, förslagsvis inför 2027 efter en mandatperiod.

För att öka lönsamheten och utveckla butikernas service skulle ett nytt projekt med coaching för handlare kunna startas kring hållbarhet och utveckling. Servicegivare skulle kunna stärkas med stöd och rådgivning. Ibland kan det också behövas stöd vid ägarbyten och generationsskiften. Coaching kan behövas med fysisk närvaro för att utveckla verksamheten och arbeta med lokalboendes köptrogenhet.

Samverkan behöver fortsätta och öka med möten i partnerskapet och för att nå ut med information om vilka stöd som finns.

10. Prioriteringar och uppföljning

Idag har alla som sökt något av ovanstående stöd kunnat få det om de har uppfyllt ett antal kriterier. Ibland behöver dock prioriteringar göras, även om kriterierna uppfylls. I sådana fall prioriteras följande:

- Ansökningar från butiker och bränslestationer som är den sista/enda på sin ort.
- Ansökningar där det står klart att lönsamheten och den ekonomiska bärkraften kan stärkas.
- Ansökningar som kan leda till ett ökat antal arbetstillfällen i butiken och därmed på orten.
- Ansökningar för insatser som minskar energiförbrukningen och där man också vill utveckla eller utöka serviceutbudet. Det kan handla om innovativa metoder eller ökad tillgänglighet för funktionshindrade.

Att peka ut geografiska områden som är i särskilt stort behov av stöd är svårt. Det går inte att se några tydliga samband mellan vilka butiker som går väldigt dåligt och befolkningssiffror. Det finns platser där butikerna klarar sig hyfsat trots att man har få personer boende på orten och butiker som har problem trots att befolkningen ökar något eller ligger stabilt. Köptroheten är då en viktigare faktor än invånarantalet.

Möjliga geografiska prioriteringar

Om man tittar på avståndet till service kan man se vissa områden som är mer sårbara som därför bör prioriteras. Några av butikerna på små orter har ett ganska stort upptagningsområde, vilket gör att många fler människor än de som bor i den orten drabbas om en butik läggs ner. Om till exempel butiken i Gripenberg, som är en ort där befolkningen minskar i Tranås kommun, läggs ner innebär det att ca 1700 personer får mellan 10–20 km till en dagligvarubutik. Idag är det ca 500 som har det avståndet i den trakten.

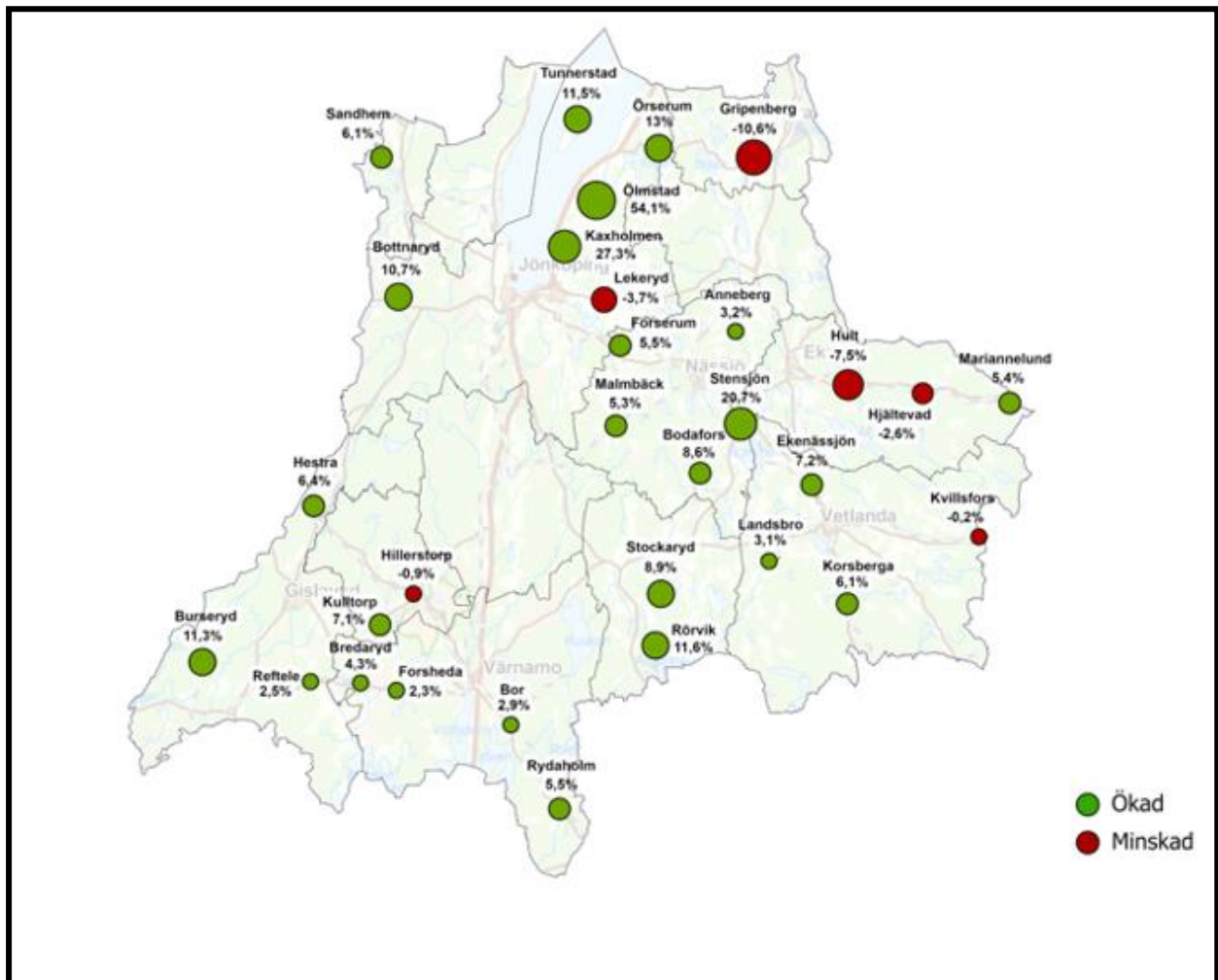
I Anneberg i Nässjö kommun finns en liknade sårbarhet. Där får cirka 1300 personer mellan 10 och 20 km till service, om den butiken skulle försvinna. I samma kommun finns liknande problem i Stensjön och Sandsjöfors, även om det inte rör riktigt lika många personer. Kring butiken i Hult, Eksjö kommun blir det ca 700 personer som får mer än 10 km till butik om den läggs ner. Visingsös butik är viktig för att man annars behöver ta färjan till Gränna för nästan all slags service.

Det finns ett par butiker i länet som får stöd idag och som har en väldigt låg omsättning.

Dessa butiker är därför beroende av stöd. Frågan är hur länge de här butikerna kan klara sig och hur länge det är rimligt att ge stöd om befolkningen minskar på orten.

Det finns också fem butiker i länet som ligger i orter som har mindre än 200 invånare, men där butikerna går ganska bra. Där är tillgängligheten väldigt sårbar. De fem butikerna ligger i Stenberg och Ramkvilla i Vetlanda kommun, Sandsjöfors i Nässjö kommun, Tallberga i Gislaveds kommun och Brandstorp i Habo kommun.

Kartan visar befolkningsförändringar i procent mellan 2012 och 2021

På kartan saknas de fem minsta orterna som har en befolkning på under 200 personer.

Uppföljning

Uppföljning av serviceprogrammet sker genom dialog med länets kommuner och med Länsstyrelsen i Jönköpings län i partnerskapet för det regionala serviceprogrammet. Det sker också via Pupos serviceanalys där utvecklingen kan följas bland annat när det gäller invånarnas avstånd till service. Butikernas ansökningar om stöd bidrar också till uppföljning. Även befolkningsutvecklingen på mindre orter är en del av uppföljningen.

De möten och utbildningar som sker med Tillväxtverkets team för kommersiell service ger omvärldsbevakning och på det sättet också viss uppföljning.

Källor

Ansökningar om särskilt driftstöd från butiker i Jönköpings län 2022
Förordning 2000:284 om stöd till kommersiell service
Jönköpings län 2022 årsrapport betaltjänster
Länsstyrelserna 2021:10 Bevakning av grundläggande betaltjänster 2021
Nationell strategi för hållbar utveckling i hela landet 2021–2030
Pipos Serviceanalys
Regional utvecklingsstrategi för Jönköpings län 2020–2035
Tillväxtverket, Tillgänglighet till kommersiell och offentlig service 2021, rapport 0369
Tillväxtverket, Metodstöd för regionala serviceprogram 2022–2030, rapport 0382